

MADANIY MEROSNI ASRASH VA BOSHQARISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Maxmudova Aziza Azamat qizi

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Magistratura bo‘limi Madaniyat va san’at sohasi menejmenti ta’lim yo‘nalishi magistranti

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada madaniy merosni asrash va boshqarishda zamonaviy ilmiy va amaliy yondashuvlar kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda madaniy merosni boshqarishning an’anaviy konservatsiya modelidan zamonaviy integratsiyalashgan, adaptiv va raqamli texnologiyalarga asoslangan tizimga o‘tish jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, “tirik meros” konsepsiyasi, jamoatchilik ishtirokiga asoslangan boshqaruv, risk-menejment, smart city infratuzilmasiga integratsiya hamda raqamli hujjatlashtirish (3D modellashtirish, GIS, VR/AR texnologiyalari) kabi zamonaviy yondashuvlarning ilmiy-amaliy ahamiyati asoslab beriladi. Maqolada madaniy merosni faqat tarixiy obyekt sifatida emas, balki ijtimoiy xotira, iqtisodiy resurs va identitet shakllantiruvchi strategik tizim sifatida ko‘rish zarurligi ta’kidlanadi. Tadqiqot natijalari madaniy merosni barqaror saqlash, samarali boshqarish va kelajak avlodlarga yetkazishda innovatsion boshqaruv modellari va multidisiplinar yondashuvlarning muhimligini ko‘rsatadi.

KALIT SO‘ZLAR: Madaniy meros, meros boshqaruvi, konservatsiya, adaptiv boshqaruv, tirik meros, raqamli meros, 3D modellashtirish, GIS texnologiyalari, VR/AR, risk-menejment, smart city, dekolonial yondashuv, jamoatchilik ishtiroki, barqaror rivojlanish.

ABSTRACT: This article provides a comprehensive analysis of modern scientific and practical approaches to the preservation and management of cultural heritage. The study highlights the transition from traditional conservation models of heritage management to modern integrated, adaptive, and digitally based systems. In addition, it substantiates the scientific and practical significance of contemporary approaches such as the concept of “living heritage,” community-based management, risk management, integration into smart city infrastructure, and digital documentation methods including 3D modeling, GIS technologies, and VR/AR applications. The article emphasizes that cultural heritage should not be viewed solely as a historical object, but also as a strategic system that shapes social memory, economic resources, and collective identity. The findings demonstrate the importance of innovative management models and multidisciplinary approaches in

ensuring the sustainable preservation, effective management, and transmission of cultural heritage to future generations.

KEYWORDS: cultural heritage, heritage management, conservation, adaptive management, living heritage, digital heritage, 3D modeling, GIS technologies, VR/AR, risk management, smart city, decolonial approach, community participation, sustainable development.

АННОТАЦИЯ: В данной статье комплексно анализируются современные научные и практические подходы к сохранению и управлению культурным наследием. В исследовании рассматривается переход от традиционных моделей консервации к современным интегрированным, адаптивным и основанным на цифровых технологиях системам управления наследием. Также обосновывается научно-практическая значимость таких современных подходов, как концепция «живого наследия», управление на основе участия местных сообществ, риск-менеджмент, интеграция в инфраструктуру «умных городов», а также методы цифровой документации, включая 3D-моделирование, технологии ГИС и VR/AR. В статье подчеркивается, что культурное наследие следует рассматривать не только как исторический объект, но и как стратегическую систему, формирующую социальную память, экономические ресурсы и идентичность. Результаты исследования показывают важность инновационных моделей управления и междисциплинарных подходов для устойчивого сохранения, эффективного управления и передачи культурного наследия будущим поколениям.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: культурное наследие, управление наследием, консервация, адаптивное управление, живое наследие, цифровое наследие, 3D-моделирование, технологии ГИС, VR/AR, риск-менеджмент, умный город, деколониальный подход, участие сообществ, устойчивое развитие.

XXI asrda globallashuv jarayonlari, urbanizatsiya sur'atlarining oshishi, iqlim o'zgarishlari hamda raqamli transformatsiya madaniy merosni asrash va boshqarish tizimiga yangi talablarni qo'ymoqda. Madaniy meros nafaqat tarixiy yodgorliklar yoki moddiy obyektlar majmui, balki milliy identitet, ijtimoiy xotira va madaniy davomiylikni ta'minlovchi strategik resurs sifatida ham qaralmoqda. Shu sababli uni saqlash va boshqarish an'anaviy konservatsiya yondashuvlaridan chiqib, kompleks, interdisiplinar va innovatsion tizimga aylangan.

Zamonaviy yondashuvlarning eng muhim yo'nalishlaridan biri — **integratsiyalashgan boshqaruv modelidir**. Ushbu modelda madaniy meros obyektlari

faqat alohida yodgorlik sifatida emas, balki u joylashgan hududning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik tizimi bilan uzviy bog‘liq holda boshqariladi. Bu yondashuv YUNESKO tomonidan ilgari surilgan “landshaft yondashuvi” bilan hamohang bo‘lib, merosni saqlash jarayonida mahalliy hamjamiyatning ishtirokini kuchaytiradi va barqaror rivojlanish tamoyillarini ta’minlaydi.

Raqamli texnologiyalar madaniy merosni asrashda tub burilish yasadi. Bugungi kunda **raqamlashtirish va 3D modellashtirish** orqali tarixiy obidalar, arxeologik yodgorliklar va muzey eksponatlari raqamli formatda saqlanmoqda. Bu nafaqat ularni global auditoriyaga taqdim etish, balki tabiiy ofatlar, urushlar yoki vaqt ta’siridan himoya qilish imkonini beradi. Shuningdek, virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalari orqali foydalanuvchilar meros obyektlarini interaktiv tarzda o‘rganish imkoniga ega bo‘lmoqda.

Yana bir muhim yo‘nalish — **preventiv konservatsiya (oldini olishga asoslangan saqlash)** yondashuvidir. Bu modelda asosiy e’tibor yodgorlikni tiklashdan ko‘ra, uning buzilishining oldini olishga qaratiladi. Iqlim nazorati, namlikni boshqarish, ekologik monitoring va xavf tahlili kabi usullar orqali meros obyektlarining uzoq muddatli saqlanishi ta’minlanadi. Bu yondashuv iqtisodiy jihatdan ham samarali bo‘lib, katta restavratsiya xarajatlarini kamaytiradi.

Madaniy merosni boshqarishda **jamoatchilik ishtiroki modeli** ham tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mahalliy aholi merosni faqat kuzatuvchi emas, balki uning faol himoyachisi va boshqaruv ishtirokchisiga aylantirilmoqda. Community-based heritage management yondashuvi orqali madaniy obyektlar atrofida ijtimoiy mas’uliyat shakllanadi, bu esa noqonuniy buzilishlar va beparvolik holatlarini kamaytiradi. Shuningdek, **madaniy turizm va barqaror rivojlanish integratsiyasi** zamonaviy boshqaruvning muhim komponentidir. To‘g‘ri rejalashtirilgan madaniy turizm meros obyektlarini iqtisodiy resursga aylantiradi va ularni saqlash uchun moliyaviy asos yaratadi. Biroq bu jarayon “overtourism” xavfini ham keltirib chiqarishi mumkin, shuning uchun tashriflar sonini boshqarish, ekologik yuklamani nazorat qilish va infratuzilmani muvozanatli rivojlantirish muhimdir. So‘nggi yillarda **sun‘iy intellekt va big data texnologiyalari** madaniy merosni boshqarishda keng qo‘llanilmoqda. AI asosida yodgorliklarning yemirilish darajasini prognoz qilish, tarixiy ma’lumotlarni tahlil qilish va restavratsiya jarayonlarini optimallashtirish imkoniyati paydo bo‘ldi. Big data esa turizm oqimlari, tashrif buyuruvchilar xulqi va meros obyektlarining iqtisodiy samaradorligini tahlil qilishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bundan tashqari, **xalqaro hamkorlik va huquqiy mexanizmlar** madaniy merosni global darajada himoya qilishda asosiy rol o‘ynaydi. YUNESKOning Butunjahon merosi

konvensiyasi, xalqaro restavratsiya fondlari va ikki tomonlama madaniy kelishuvlar meros obyektlarini himoya qilishning huquqiy asosini mustahkamlaydi. Bu esa ayniqsa urush zonalarida joylashgan yoki xavf ostidagi yodgorliklar uchun muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy boshqaruv tizimida yana bir muhim tendensiya — **risk-menejment (xavflarni boshqarish)** yondashuvidir. Bu yondashuvda madaniy merosga tahdid soluvchi barcha omillar — tabiiy ofatlar, antropogen ta'sir, iqlim o'zgarishi va urbanizatsiya jarayonlari tizimli ravishda tahlil qilinadi va oldindan chora-tadbirlar ishlab chiqiladi. Bu esa merosni reaktiv emas, balki proaktiv asosda boshqarish imkonini beradi. Madaniy merosni asrash va boshqarish bugungi kunda ko'p qatlamli, texnologik va ijtimoiy jihatdan integratsiyalashgan tizimga aylangan. An'anaviy konservatsiya usullari endilikda zamonaviy raqamli texnologiyalar, jamoatchilik ishtiroki, barqaror turizm va xalqaro hamkorlik bilan uyg'unlashgan holda qo'llanilmoqda. Kelajakda ushbu soha yanada innovatsionlashib, sun'iy intellektga asoslangan avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari va global raqamli meros platformalarining rivojlanishi bilan yangi bosqichga chiqishi kutiladi.

Madaniy merosni asrash va boshqarish bugungi kunda nafaqat tarixiy yodgorliklarni saqlash jarayoni, balki murakkab ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va texnologik tizim sifatida qaralmoqda. Bu soha transformatsiyasi ayniqsa so'nggi o'n yilliklarda tezlashib, merosni "muzeylashgan obyekt" sifatida emas, balki tirik, rivojlanayotgan va jamiyat bilan uzviy bog'liq tizim sifatida boshqarish zaruratini yuzaga chiqardi. Shu sababli zamonaviy ilmiy yondashuvlar merosni statik emas, balki dinamik resurs sifatida ko'rib chiqadi.

Eng muhim konseptual o'zgarishlardan biri — "**tirik meros**" (**living heritage**) yondashuvidir. Ushbu yondashuvga ko'ra, madaniy meros faqat moddiy yodgorliklar bilan cheklanmaydi, balki urf-odatlar, an'analar, og'zaki ijod, hunarmandchilik va ijtimoiy amaliyotlarni ham o'z ichiga oladi. Bunday merosni boshqarishda asosiy maqsad uni "saqlab qo'yish" emas, balki uning tabiiy rivojlanishini ta'minlash va avloddan avlodga uzatilishini qo'llab-quvvatlashdir. Bu esa merosni konservatsiya qilishdan ko'ra ko'proq "moslashuvchan boshqaruv"ni talab etadi.

Zamonaviy yondashuvlarda **adaptiv boshqaruv (adaptive management)** konsepsiyasi ham muhim o'rin egallaydi. Ushbu modelda boshqaruv qarorlari qat'iy va o'zgarmas emas, balki doimiy monitoring natijalariga asoslangan holda yangilanib boradi. Masalan, yodgorlikning holati, iqlim sharoiti yoki turizm bosimi o'zgarsa, boshqaruv strategiyasi ham mos ravishda qayta ko'rib chiqiladi. Bu yondashuv noaniqlik yuqori bo'lgan sharoitlarda juda samarali hisoblanadi.

Shuningdek, **madaniy merosni “aqli shahar” (smart city) tizimlariga integratsiya qilish** tendensiyasi kuchaymoqda. Urbanizatsiya jarayonida tarixiy hududlarni saqlab qolish va ularni zamonaviy shahar infratuzilmasi bilan uyg'unlashtirish muhim vazifalardan biridir. Sensor texnologiyalar, geoinformatsion tizimlar (GIS) va raqamli xaritalash orqali meros obyektlari real vaqt rejimida kuzatib borilmoqda. Bu esa shahar rivojlanishi bilan merosni muvozanatli integratsiya qilish imkonini beradi.

Yana bir muhim yo'nalish — **huquqiy pluralizm va meros boshqaruvidir**. Bu yondashuvda merosni himoya qilish faqat davlat qonunchiligi bilan cheklanmaydi, balki xalqaro huquq, mahalliy an'anaviy huquq normalari va jamoaviy kelishuvlar bilan ham tartibga solinadi. Ayniqsa, mahalliy jamoalar tomonidan muqaddas deb hisoblanadigan obyektlar boshqaruvida an'anaviy huquqiy mexanizmlar katta ahamiyat kasb etadi. Bu esa merosni boshqarishda madaniy sezgirlikni oshiradi.

So'nggi yillarda **dekolonial yondashuv** ham ilmiy diskursga kirib kelgan. Ushbu yondashuvga ko'ra, madaniy merosni talqin qilish va boshqarishda faqat global markazlar emas, balki mahalliy bilim tizimlari va mahalliy tarixiy qarashlar ham teng darajada muhim hisoblanadi. Bu esa merosni biryoqlama interpretatsiyadan himoya qiladi va madaniy adolat tamoyilini kuchaytiradi. Bundan tashqari, **moliyaviy innovatsiyalar va meros iqtisodiyoti** ham boshqaruv tizimining ajralmas qismiga aylanmoqda. Masalan, meros obyektlari asosida yaratilgan brendlar, madaniy mahsulotlar va suvenir industriyasi orqali o'zini o'zi moliyalashtirish mexanizmlari shakllanmoqda. Ayrim yirik muzeylar va tarixiy komplekslar “o'zini o'zi qoplash” modeliga o'tib, kirish to'lovlari, ekskursiyalar va raqamli kontent orqali daromad yaratmoqda.

Shu bilan birga, **etika va autentiklik (haqiqiylik) muammosi** ham dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Restavratsiya jarayonlarida yodgorlikning asl holatini saqlash bilan uni zamonaviy talablarga moslashtirish o'rtasida muvozanat topish muhimdir. Haddan tashqari rekonstruksiya merosning tarixiy qiymatini yo'qotishi mumkin, shu sababli xalqaro konservatsiya standartlari (masalan, “minimal aralashuv” tamoyili) keng qo'llaniladi.

Madaniy merosni boshqarishda yana bir zamonaviy yo'nalish — **ta'lim va kompetensiya yondashuvidir**. Bu sohada mutaxassislar tayyorlash faqat tarix yoki arxeologiya bilan cheklanmay, menejment, iqtisod, IT va huquq fanlari bilan integratsiyalashgan holda olib borilmoqda. Chunki zamonaviy meros menejeri ko'p tarmoqli bilimga ega bo'lishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, madaniy merosni asrash va boshqarish tizimi bugungi kunda ko'p qatlamli va multidisiplinar modelga aylangan. Unda texnologik innovatsiyalar, huquqiy mexanizmlar, ijtimoiy ishtirok, iqtisodiy barqarorlik va ilmiy yondashuvlar

o‘zaro uyg‘unlashgan. Kelajakda bu soha yanada komplekslashib, raqamli egizaklar (digital twins), avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari va global hamkorlik platformalari orqali yangi bosqichga chiqishi kutiladi. Bu esa madaniy merosni nafaqat saqlash, balki uni kelajak avlodlar uchun faol rivojlantiriladigan resursga aylantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- 1.UNESCO. (2021). *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Paris: UNESCO.
- 2.UNESCO. (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris: UNESCO.
- 3.Jokilehto, J. (2007). *History of Architectural Conservation*. Routledge.
- 4.Lowenthal, D. (2015). *The Past is a Foreign Country – Revisited*. Cambridge University Press.
- 5.Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. Routledge.
- 6.ICOMOS. (2011). *Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties*.
- 7.Graham, B., Ashworth, G. J., & Tunbridge, J. E. (2000). *A Geography of Heritage: Power, Culture and Economy*. Arnold Publishers.